

Csutora Mária*

Rossz mutató vagy csak bűnbak? A GDP mint jólléti mutatószám

*„Az ökológiai közgazdászok szerint teljes GDP-ben kifejezett kategóriák tévedésen alapulnak”
(Daly, 2019, 7. pont)*

A GDP mint jólléti mutatószám számos közismert hiányossággal küszködik, a fő gond mégsem azzal van, amit nem mér, hanem azzal, ahogy használjuk és amit sugall. Reflexiónkat kezdjük mégis az egyszerűbb kérdéssel, a GDP-ben rejlő mérési problémákkal.

A GDP a termékek és szolgáltatások végső felhasználásának (a folyó termelőfelhasználás kivételével minden felhasználás) vásárlói árakon mért összege, mínusz a termékek és szolgáltatások importjának értéke. Ez azt jelenti, hogy amiért fizetünk és bekerül a hivatalos elszámolási rendszerbe, az növeli a GDP-t, amiért nem fizetünk, az viszont nem. A háztartási munka nem növeli a GDP-t, de ha háztartási alkalmazottat veszek fel erre a munkára, akkor az ő járandósága igen. A gyermeknevelés nem növeli a GDP-t, a bölcsődei szolgáltatások igen. Ha elszennyezzük egy tavat, az nem csökkenti a GDP-t, ha viszont később helyreállítjuk állapotát, az növeli. A környezetszennyezés és -helyreállítás így válik a GDP-t növelő tevékenységgé. Ez igaz a többi ún. defenzív kiadásra is. A fegyverkezés és az egészségügy növeli a GDP-t, ha viszont hirtelen egészségessé válna a társadalom, és a háborúzást is hirtelen abbahagynánk, akkor a GDP csökkenésnek indulhatna (Brauer, 2005). Ugyancsak növeli a GDP-t a dohánytermékek és az alkohol vásárlása, holott hosszabb távon ezek alááshatják a jóllétet. Ezek a leegyszerűsítések régóta ismertek, már a GDP megalkotásakor is felhívták a figyelmet a mutató korlátaira. Ennek ellenére széles körben használják az országok fejlettségének, jóllétének általános indikátoraként.

Akik a GDP-t védik, arra hivatkoznak, hogy a GDP nem arányos a természeti rendszeren átfutó anyagforgalommal, és a szennyezést az anyag- és energiafelhasználás, nem pedig a pénz okozza. Daly (2005) ugyanakkor kétli, hogy a GDP és az anyag- és energiaforgalom teljes szétválása (decoupling jelenség) lehetséges volna.

A GDP nem veszi figyelembe a természeti, társadalmi vagy épített tőke helyettesíthetőségének korlátozott voltát, a természeti tőke felélésének problematikáját. Jövedelmi jellegű (flow) és nem készletjel-

* Egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem, Fenntartható Fejlődés Intézet

legű (stock) mutató. Amikor GDP-t növelünk a természeti erőforrások kárára, akkor úgy járunk el, mint az egyszeri szabólegény, aki úgy akar hirtelen jövedelemhez jutni, hogy nemcsak a kész ruhát, de az ollót és a varrógépet is áruba bocsátja: a rövid távú magasabb jövedelem hosszabb távon a jóllétet biztosító feltételek romlását idézi elő. Azok a vállalatok, akik elmulasztják a beruházásokat, és folyamatosan kiveszik a teljes jövedelmet a cégből, középtávon eltűnnek a rendszerből, fenntarthatatlanná válnak. Jövedelmi mutató alkalmazása készletmutató nélkül önpusztító döntésekhez vezet.

Túl a mérési problémán

A GDP problémái messze túlmutatnak az egyszerű mérési problémákon. Feltétlenül szólnunk kell arról, hogy nem mindegy, ki élvezi a magasabb GDP előnyeit. Lehet, hogy igaz, a pénz boldoggá tesz, de ha a társadalom tagjai nyolcvan százalékának nincs esélye arra, hogy elérje azt a gazdagságot, amelyik kvázi „magától” boldogságot eredményez, akkor mégis másként, másfajta modellben kellene keresni a boldogságot (Kerekes, 2012, 11. o.). Cobb et al. (1995) megfogalmazásában a GDP egyszerűen a piaci tevékenység és a pénztulajdon változásának nyers mércéje, amely semmiféle különbséget nem tesz a kívánatos és nemkívánatos dolgok és események között. Az alkoholra, dohányra, pornóra költött pénz ugyanúgy növeli, mint a gyermekek oktatására szánt összeg. A GDP szempontjából az is mindegy, hogy a gazdagok lesznek még gazdagabbak vagy a szegények helyzete javul, vagyis a GDP növelése elképzelhető a társadalom jelentős részének további relatív szegényedése mellett is (Piketty–Saez, 2003; Piketty, 2014).

A GDP elterjedésének számos oka van: a gazdaság dominanciája a társadalmi és a természeti rendszer felett, a megszokásból eredő tehetetlenség. Az, hogy nemcsak az iparosodott országokra, hanem a fejlődő világra is számolható, adatigényét képesek ez utóbbiak is kielégíteni. A GDP azonban minden hibájával együtt is csak egy mutatószám, amit lehetne jól alkalmazni, de rosszul is, és a problémák alapvetőbbek, mint a GDP tartalma.

Herman Daly írására a reflexiót folytassuk egy 35 évvel korábbi, 1987-es cikkével, amely a sokat mondó *What some economists have learned but many have not* címet viseli (Daly, 1987). E korai írása következetes logikájú, tömör, és erős kritikáját fogalmazza meg a főáramú közgazdaságtannak, amelyet későbbi írásaival sem tudott túlszárnyalni. Cikke nagy hatással volt tudományos meggyőződésekre és későbbi pályámra.

Daly szerint „a növekedés kívánatosságát korlátozza a növekedést támogató attitűdök erkölcsi normákra gyakorolt eróziós hatása,

mint például az önérdék és a tudományos-technokrata világnézet dicsőítése” (Daly, 1987, 334. o.). Nagyon kemény szavak ezek egy közgazdásztól, különösen egy olyan időszakban, amely a fogyasztó szuverenitását, a választás szabadságát és a választott világnézetekkel szembeni előítéletmentességet hirdeti. Ha nem vagyunk rosszabbak attól, hogy saját önérdékünket követjük, hisz’ az önérdékű cselekvés ideológiája egyenrangú más, a világ jobbá tételére, mások segítségére, a felsőbb hatalom parancsainak követésére irányuló ideológiákkal, akkor miért is ne követnénk önérdékünket? Az önérdékkövetés a mi kultúrkörünkben a legegyszerűbb, legkevésbé fájdalmas, rövid távon legtöbb haszonnal kecsegtető ideológia, amely kétségkívül pörgeti a gazdaságot. Az erkölcsi normák ugyanakkor korlátot kell szabjanak önérdékkövetésünknek, és e korlátok létét elismerték és kívánatosnak tartották a neoliberalizmus alapjait lefektető közgazdászok is (például a láthatatlan kéz fogalmának megalkotója, Adam Smith is, lásd Tóth, 2016).

A tudományos-technokrata szemlélet a monetáris számítások misztifikálásához vezet, amely tettet, hogy értéksemleges, holott nagyon is nyilvánvalóan az önérdékkövető ideológia és a haszonelvű morálfilozófia alapfeltevésein nyugszik. Például az éghajlatváltozás költségeinek meghatározásakor a költségek jelenértéke elsősorban a diszkontráta megválasztásán múlik, amely nem végezhető el értékmentesen. Ha magas diszkontrátát választunk, akkor az éghajlatváltozás jövőbeli költségei eltörpülnek, és a jelenlegi generáció jóllétét preferáljuk a jövő nemzedékekével szemben. Ha pedig alacsony diszkontrátát választunk, s leginkább, ha zérót, akkor a jövő generációk jóllétét részesítjük előnyben a jelenbeliekkel szemben. Az elszámolási kérdések sem tisztán módszertani kérdések, a rejtett értékválasztások még a technokrata számítások mögött is fellelhetőek. A Kovász egyik alapítója, Kindler professzor tudományos munkássága főként a tudományos előfeltevések kritikájára irányult, bemutatta azt, hogy a látszólag értéksemleges közgazdasági nézetek mögött is egyértelmű értékválasztások húzódnak (Kindler, 1988).

A jelenlegi generációk igényei is érnek annyit, mint a jövő generáció egyelőre ködösnek, tisztázatlannak érzékelt érdekei. Ezek jelenleg nem vagy nem elég erőteljesen képviselt igények, amelyek valódi természetét most még sok vita övezheti. Erdőket hagynánk rájuk, de ők lehet, hogy jobban szeretik az épített környezetet. Megpróbáljuk megállítani a globális felmelegedést, de ők lehet, hogy jobban szeretnék a hosszú nyarakat, és Magyarországra is mediterrán éghajlatot kívánnának. Ez a fajta felfogás megjelenik a klímaközgazdász Nordhaus nézeteiben, aki szerint a felmelegedés 1,5 fokon belül tartása indokolatlanul nagy költséget róna a jelenlegi generációra, és hátrá-

nyos helyzetbe hozná azt a jövőbeli generációkhoz képest (Arrow et al., 2013; Salamin–Széchy, 2021). Az éghajlatváltozás költségeinek számszerűsítésében végzett munkásságáért közgazdasági Nobel-díjat is kapott. Felmerül bennünk a kérdés, ha ugyanezen módszerekkel végzett számításai az éghajlatváltozás megállításának szükségességét igazolták volna, vajon akkor is megkapta volna ezt az elismerést? Nordhaus (2007) számításai az Egyesült Államokban akkor érvényes diszkontrátán alapulnak. Néhány évvel később a diszkontráta csökkent, és saját számításai is jelentősen módosultak, már sokkal nagyobb költséget mutatott az éghajlatváltozás (Nordhaus, 2017). Európában David Pearce javaslatait követve sokkal alacsonyabb diszkontrátát használunk, és ezért több éghajlatváltozási intézkedés megtétele igazolható közgazdasági számításokkal, míg vannak, akik 0 vagy 0,1-es diszkontrátát javasolnak (Pearce–Turner, 1990). Az eredményeket tehát nem a módszertani kifinomultság határozza meg, hanem az értékválasztás a diszkontráta nagyságára vonatkozóan.

A jóllét helyes mérése szükséges, de nem elégséges feltétele a jó döntéshozatalnak

A jóllét mérése tekintetében történt előrelépés. Az országok jóllétét korábban valóban a GDP-vel próbálták mérni, később ezt felváltotta egy árnyaltabb megközelítés, ahol kilenc indikátorral közelítette az európai statisztikai rendszer az életminőség különböző dimenzióit: anyagi életkörülmények, egészség, munka- vagy egyéb főtevékenység, szabadidő és társadalmi kapcsolatok, oktatás, részvétel a döntéshozatalban, gazdasági és fizikai biztonság, természeti és lakókörnyezet, az életminőség szubjektív értékelése vagyis szubjektív jóllét (Csutora, 2020). Minden dimenzió mögött egy rejtett előfeltevés, egy rejtett érték rejlik, melynek súlyt adunk, ha döntésünket az adott mutatószámra építjük (Eurostat, 2015; Maricic, 2019; Stone et al., 2018).

Rendelkezésünkre állnak tehát a GDP alternatíváit jelentő jólléti mutatószámok, sőt mi több, az Európai Unióban már alkalmazzuk a felsorolt kilenc objektív és egy szubjektív mutatószám mindegyikét. Ugyan mérjük a jóllét számos dimenzióját, de a döntéseknél még mindig a gazdasági logika dominál. A hiba nem a mutatószámokban, hanem alkalmazásukban, a döntéshozatali mechanizmusban rejlik.

A jelenleg is elérhető mutatószámok alapján olyan döntéseket lehetne hozni, amelyek támogatják a tágabb értelemben vett jóllét és a természeti környezet megóvását. Ehhez azonban társadalmi konszenzusra kellene jutnunk abban a tekintetben, hogy hogyan súlyozzuk ezeket a mérőszámokat, melyik milyen mértékben fontos. A multikulturális társadalomban nehéz konszenzust – vagy legalább szignifi-

káns politikai akaratot – felépíteni arra, hogy milyenek kellene lennie egy nemnövekedéses vagy korlátozott növekedéses társadalomnak. Fontos-e számunkra, hogy dédunokáink részére megőrizzük a fajok sokszínűségét és a természeti környezet mostani állapotát? Fontos-e a társadalomnak, hogy egyáltalán legyenek dédunokáink, vagy mindenkinek magánügye, hogy vállal-e gyermekeket? Érték-e mások segítése, a jóság, vagy ez is csak egy értékalternatíva, amely egyenrangú a hedonista életvitellel? Hajlandóak vagyunk-e feladni anyagi jóllétünk egy szeletét, hogy támogassunk nem anyagi célokat? Az ezekről szóló társadalmi döntéseket az egyéni döntések aggregátumából képezzük le, ahol az egyének saját szempontjaik alapján próbálják saját szubjektív jóllétüket maximalizálni (lásd Csutora–Zsóka, 2016)?

Egyet kell értenünk Kocsissal (2010, 551. o.) abban, hogy *„a szubjektív jólléttel való elégedettségmérés már magában is individuális jellegű: az egyén dönt, s így könnyen az individuum szintje válhat minden politika alfájává és ómegájává. Ez leértékeli a közösségi (családi, társas, össznemzeti, globális stb.) jóllét, azaz a közjó szempontjait, különösen hogy a közösségi érdek gyakran szemben áll az egyéni, individuális érdekekkel”*. Ugyanis a fenntarthatósági célok között is vannak átváltások és áldozatok. Ez érték- és főként érdekrendszerbeli kérdés, nem pedig elszámolási kérdés. Ám nem tudunk úgy jólléti mutatószámokat alkalmazni, hogy ezekre a kérdésekre ne adnánk legalább implicit választ. Ha nem tudunk választ adni, akkor marad a GDP mint legkisebb nevező, hisz’ az anyagi jóllét valamilyen szinten bármilyen társadalomban értéket képvisel. A GDP-t ráadásul megszoktuk hibáival együtt, mint egy régi házasságban a házaspár egymást. Az anyagi jóllét növelése olyan cél, amely ellen ritkán szerveznek demonstrációkat. A GDP tagadása önmagában nem elégséges, másik célt kell helyette találni, hogy hatékonyan felválthassuk azt. Ez azt jelenti, hogy nem elszámolási, hanem etikai-erkölcsi válságban vagyunk.

A GDP mint mutatószám kizárólagos használatának fő problémája nem a jóllét félrevezető mérése, hanem a Daly által említett erkölcsi degradáció alátámasztása, amelyet azáltal okoz, hogy az önérdekkövetést piedesztálra emeli. Ám még ez sem a GDP mint mutatószám hibája, sokkal inkább azé, hogy a multikulturális és individualizálódó társadalmunkban nehezen tudunk megegyezésre jutni az alapvető értékeket illetően. A közös értékek hiánya kedvez az önzőségnek, amelyet támogatnak a domináns érdekkörök, és amely egyre inkább globalizálódik. E megegyezés alapvető feltétele lenne annak, hogy elmozduljunk a természeti környezetet és a nem anyagi jóllétet támogató társadalom irányába.

HIVATKOZÁSOK

Arrow, K. et al. (2013). *Determining benefits and costs for future generations*; Science 341 (6144), 349–350.

Brauer, J. (2005): *Establishing indicators for biodiversity*; Science 308 (5723), 791.

Cobb, C.–Halstead, T.–Rowe, J. (1995): *If the GDP is Up, Why is America Down?* The Atlantic Monthly, október, magyarul: *Ha a GDP felmegy, miért megy Amerika lefelé?*; Kovász 1, 1997, 30–47.

Csutora M. (2020): *Fenntartható boldogság? Szubjektív jóllét ökológiai határok között*; Magyar Tudomány 181 (4), 513–525.

Csutora, M.–Zsóka, Á. (2016): *Az értékvezérelt élet szerepe az ökológiai lábnyom csökkentésében*; Köz-gazdaság 11 (4), 49–63.

Daly, H. E. (1987): *The economic growth debate: what some economists have learned but many have not*; Journal of Environmental Economics and Management 14 (4), 323–336.

Daly, H. E. (2005): *Economics in a full world*; Scientific American 293 (3), 100–107.

Daly, H. E. (2019): *Some overlaps between the first and second thirty years of ecological economics*; Ecological Economics 164, 106372, magyarul: *Az ökológiai közgazdaságtan első és második harminc évének néhány közös témája*; Kovász 26, e3, 2022
<https://doi.org/10.14267/kov.2022e3>

Eurostat (2015): *Quality of Life. Facts and Views*; Publications Office of the European Union, Luxembourg

Kerekes S. (2012): *A fenntartható fejlődésről válság idején*; in: *Fenntartható fejlődés, élhető régió, élhető települési táj 1*. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 15–36.

Kindler J. (1988): *Döntésméleti előfeltevések kritikája*; Akadémiai Doktori értekezés

Kocsis T. (2010): *Hajózni muszáj! A GDP, az ökológiai lábnyom és a szubjektív jóllét stratégiai összefüggései*; Közgazdasági Szemle 57 (6), 536–554.

Maricic, M. (2019): *Assessing the quality of life in the European Union: The European index of life satisfaction (EILS)*; Statistical Journal of the IAOS 35 (2), 261–267.

Nordhaus, W. D. (2007): *A review of the Stern Review on the Economics of Climate Change*; *Journal of Economic Literature* 45 (3), 686–702.

Nordhaus, W. D. (2017): *Revisiting the social cost of carbon*; *Proceedings of the National Academy of Sciences* 114 (7), 1518–1523.

Pearce, D. W.–Turner, R. K. (1990): *Economics of natural resources and the environment*; The Johns Hopkins University Press

Piketty, T.–Saez, E. (2003): *Income inequality in the United States, 1913–1998*; *The Quarterly Journal of Economics* 118 (1), 1–41.

Piketty, T. (2014): *Capital in the twenty-first century*; Harvard University Press, magyarul: *A tőke a 21. században*; Kossuth Kiadó, Budapest, 2015

Salamin G.–Széchy A. (szerk.) (2021): *A fenntarthatósági politikák megalapozásának mérési eszközei*; Budapesti Corvinus Egyetem, http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/6727/1/BCE_MNB_Fenntarthatosagi_konyv_e_book_final.pdf (2022. 04. 08-i állapot szerint.)

Stone, A. A.–Krueger, A. B. (2018): *Understanding subjective well-being*; in: Stiglitz, J.–Fitoussi, J.–Durand, M. (szerk.): *For Good Measure: Advancing Research on Well-being Metrics Beyond GDP*; OECD Publishing, Paris, 163–201.

Tóth G. (2016): *Gazdasággép – A fenntartható fejlődés közgazdaságtanának kettős története*; L'Harmattan, Budapest